

Bucovina, între *idilizare* și *demonizare*. Cum e cu putință identitatea?

Mircea A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
mircea_a_diaconu@hotmail.com

Abstract: Is there a Bukovinian specificity? Is it possible to define or identify some diachronical essentials of a certain region and what are the risks of doing so? The present investigation, which is in fact an attempt to reconstitute archaeologically a hypothetically unitary perspective, reveals primarily the methodological difficulties such an approach presupposes. In spite of all these, literary and cultural facts belonging to a less explored continent – however fascinating, as we shall see – reveal the contradictory nature of conceivable answers to the questions above. Therefore, any legitimate question concerning this specificity is not interested finally in its accurate delimitation, but in the way in which it has been elaborated, in its consequences, reception and history. How can one image host histories that are so different? The present study is less a demonstration and more a presentation of edifying facts.

Keywords: *Bukovina, Czernowitz, identity, multiculturality, antisemitism.*

Abordarea unei teme precum existența și natura identității bucovinene presupune câteva precizări contextuale. Prima se referă la posibilele surse pe care le poate oferi pentru o astfel de discuție despre literatură. Este legitimă această sursă? Este ea și eficientă? Dincolo, însă, de aceste chestiuni, avem în acest moment o inventariere a textelor semnificative din acest punct de vedere? Nu ne propunem aici să facem o expunere, fie ea și simplă înregistrare diacronică, o *istorie*, oricât de condensată, a literaturii din Bucovina, chiar dacă lucrul acesta lipsește aproape cu desăvârșire. Dar o astfel de istorie ar trebui 1. să-i includă ca într-o rețea și pe Gregor von Rezzori, Aharon Appelfeld, Paul Celan, Alfred Margul Sperber sau Norman Manea și pe atâția alți scriitori de altă etnie decât româna, într-un fel care să clarifice co-existența lor în același spațiu cultural – bazat, în fine, pe dialog sau pe izolare, pe diferențe sau pe similarități etc.; 2. să identifice traseele diferite de după 1944 ale scriitorilor plecați din Bucovina ori rămași/apăruți în nordul/sudul ei, cu evoluții distincte (în acest sens, deși o discuție despre rădăcinile bucovinene ale unor scriitori poate părea irelevantă, n-ar trebui uitați Matei Vișniec, Nichita Danilov, Luca Pițu – există riscul să fie uitați, căci problema identității a devenit periferică) și efectul produs asupra lumii/vieții literare/accesului la memorie de evenimentele politice din 1989; 3. să includă pe terenul literaturii și (dacă nu cumva în primul rând) jurnalele, scrierile memorialistice, corespondența, mărturisirile, așa-zisa *literatura de frontieră*, din care să nu lipsească Anița Nandriș-Cudla ori Vasile Motrescu, cărțile de evocări etc. (un simplu

inventar al lor lipsește, de asemenea); 4. să disocieze între operele care, scrise de bucovineni, ori de scriitori cu rădăcinile în Bucovina, au ca obiect într-un fel sau altul spațiul bucovinean și acelea care abordează o problemă sensibilă la local, netributară lui în nici un fel.

A doua e o chestiune de metodă și, dacă acceptați, de biografie. După o bună perioadă dedicată literaturii bucovinene interbelice, de mult încheiată (și finalizată cu câteva cărți și câteva ediții – azi îmi dau seama că am ratat câteva lucruri importante), mi-am spus: cum aș putea sluji sau onora, în Bucovina fiind, Centenarul Marii Uniri? Pur și simplu citind cu o oarecare periodicitate cărți scrise de bucovineni sau despre Bucovina, fără alt scop decât „locuirea” nu numai fizică (ingenuă și indolentă) în acest spațiu. Faptul a căpătat în timp semnificația deschiderii unui șantier pe care l-aș asemăna cu unul arheologic: descoperi piese dispartate, fragmente din piese izolate, dintr-un întreg (o realitate istorică pe care ești tentat să o fixezi într-un dat tipologic) despre care nu știi cum arăta. Șantier arheologic? Mai degrabă altceva. Căci ici descoperi o falangă, dincolo un oscior care poate fi o vertebră, în fine, frânturi dintr-un organism (repet: în mișcare) pe care încerci să-l reconstitui. Cu ce scop? Cu scopul de a avea acces la o realitate definitiv dispărută, de a pătrunde și recupera existența altor oameni, de a găsi o oglindă prezentului și propriei identități precare. Firește că orice tentativă de felul acesta e cumva sortită eșecului. Și cred că este sortită eșecului din mai multe motive, unele pur obiective. Cum poți vedea simultan din perspective multiple, etnice și deopotrivă individuale, subiective și tocmai de aceea legitime? Cum poți, de asemenea, depăși istoricitatea, metamorfozele, pentru a aproxima o imagine ipotetică cu caracter tipologic, despre care știi că e construct mental? Nu cumva riști să construiești un artificiu și inventezi ceva ce nu a existat niciodată? Și firește că așa vor sta lucrurile.

Așa încât, ceea ce ofer aici sunt câteva fragmente, fapte – o selecție care își propune să nu manipuleze – dintr-un întreg care nu e o ficțiune, dar nici nu are pretenția adevărului. Îmi imaginez că șantierul acesta arheologic ar da la iveală un *labirint Bucovina*, asemenea cărții de nisip a lui Borges, realizabil azi cu mijloace electronice: datele și perioadele esențiale, cu etaje succesive, suprapuse, până la coborârea, prin link-uri multiple, tot mai divizate, la detaliile cele mai particulare, la care ar lucra inițial câteva echipe bine dirijate, apoi inși izolați, prinși de trecutul unei lumi dispărute ca într-o pânză de păianjen. Asemenea Sagradei Familia.

Mutând discuția pe un alt teren, voi face câteva considerații preliminare asupra perioadei interbelice, necesare poate pentru o primă incursiune în problematica identității Bucovinei. În fond, este momentul în care Bucovina aparține României: până în 1775, nu exista – era Țara de Sus a Moldovei; între 1775 și 1918, capătă identitatea proprie, care ne interesează; suportă modificări, nu știu dacă radicale, în perioada românească (1918-1944); ulterior, până în 1990, din cauza atât a fracturării ei administrative, cât și a dictaturii comuniste (specificului ideologico-political fiecăreia dintre cele două regiuni), Bucovina își pierde treptat nu doar mărcile ei distinctive: devine memorie interzisă. Ce se întâmplă după 1990 e deja terenul altor metamorfoze și fapte, căci, evident, e vorba despre o nouă etapă distinctă. Una a recuperărilor?

Or, revenind, pe mine mă interesează perioada românească și pentru a vedea ce se întâmplă aici cu ceea ce se poate numi identitate bucovineană – și cred că putem lansa ipoteza că interbelicul românesc (poate și pe fondul celui european) este expresia unui eșec. Minunea Marii Uniri (să înțelegem cuvântul minune metaforic?) e urmată de reacțiile în lanț care vor genera al Doilea Război Mondial. Și fac aici câteva precizări de detaliu, care relevă un

context. La noi, în 1921, Blaga scria „Revolta fondului nostru nelatin”; e irelevant că nu-și reia textul în vreun volum, că ideologia implicată aici e relativizată până la dispariție. Preocuparea lui pentru mituri etc. relevă ceea ce în interbelic european s-a numit eșecul rațiunii, al Europei construite de iluminiști, al „Occidentului”. Ideile celor numiți la începutul anilor '30 *tânără generație*, mișcarea legionară de mai târziu duc la extrem, în fond, această viziune anti-europeană și anti-modernă, care încearcă se salveze lumea de amenințările rațiunii, ale democrației, printr-o întoarcere la realități așa-zis originare, neafectate de civilizație. Așa încât, oricât de pozitiv e prezentat, interbelicul e un câmp de tensiuni, polemici, conflicte care relevă viziuni diferite de înțelegere a culturii și identității românești, implicit a „omului românesc”. Sunt, pe de o parte, cei declarați, la „Convorbiri Literare”, discipoli ai lui Maiorescu (dar sunt ei cu adevărat discipolii lui Maiorescu?), de la Motru, Negulescu, Petrovici la Mehedinți și I.E. Torouțiu, care gândesc chiar o „patrie psihologică”, sunt continuatorii ideologiei sămănătoriste și naționaliste a lui Iorga și direcția ortodoxismului lui Crainic de la „Gândirea”, este Blaga cu patria lui mitică și transcendentă, nu în ultimul rând, Mircea Vulcănescu și „noua generație” cu patria lor spirituală pe care vor s-o construiască. Ceilalți au identificat ceva ce credeau că există; ei vor să edifice, chiar împotriva datelor native ale românilor. Și poate că, oricât de forțată, generalizarea încă nu e suficient de cuprinzătoare. În fond, toate aceste direcții militează pentru un tip de cultură care se axează pe etnic, pe o identitate construită etnic, în balanță neintrând individul. Individul? El poate cel mult să se jertfească pentru neam. Filosofii, așadar, ale colectivităților, în căutare de diferențe specifice, bazate pe excluderi. Cu toate acestea, în fond, se luptă Lovinescu – acum, la o sută de ani de la moartea lui și în condiții de recrudescență a naționalismului, lucrul trebuie repetat cu tărie! –, care caută nu o cultură (cu potențial identitar), ci o civilizație. Iar civilizația lui Lovinescu seamănă mult cu societatea deschisă a lui Karl Popper, căci înseamnă valori individuale, democrație, separarea puterilor în stat, principii democratice, inițiativă individuală etc. Iar Lovinescu, pe urmele cu adevărat ale lui Maiorescu, e monarhic și dinastic, un liberal contra i-liberalilor. Altfel spus, Lovinescu voia ca statul (nu neamul, nu etnia, nu poporul înțeles ca neam și etnie) să funcționeze pe principiile impuse de lumea occidentală, deși, între timp, ele erau în criză și în Occident. Iar exemplul pe care îl dă el este al Japoniei, care, mai săracă și mai retardată decât România, a reușit să altoiască pe fondul tradițiilor ei atât de conservatoare principiile societății europene; de aici, un stat funcțional și schimbarea radicală a nivelului de trai.

De ce înseamnă interbelicul românesc un eșec (sau și un eșec)? La sfârșitul lui, România pierde Basarabia, Cadrilaterul și jumătate din Bucovina, după ce cedase în 1940 nu numai Basarabia și Bucovina, ci și Transilvania. Apoi, are contribuția sa la Holocaust și își creează o imagine nefavorabilă pe termen lung; minoritarii (evreii, ucrainenii din Bucovina, ca și maghiarii din Transilvania) au considerat unirea ca fiind provizorie, iar administrația românească, inaptă, injustă, abuzivă, nedreaptă etc., a alimentat sentimentul puternic de revanșă. Tineri poeți din Basarabia, formați la Iași sau la București, regretau că nu se află sub sovietici, unii dintre bucovinenii tineri căutau să se individualizeze față de centrul bucureștean etc. Prin urmare, sunt legitime câteva întrebări: A știut cu adevărat statul român să gestioneze noua realitate teritorială, deci și demografică, și socială, de după 1918? A gestionat cu adevărat problema minorităților, a noilor regiuni alipite României, a tinerilor aflați în derivă socială și existențială? Răspunsul e mai degrabă negativ – și el implică, evident, nu doar cauze interne, ci și contexte externe. Dar cauzele interne nu pot fi eludate și o analiză a lor ar trebui făcută cândva.

Așa încât, afirmația unui personaj – un ucrainean din Bucovina interbelică (nu vorbește românește, e însurat cu o nemțoaică, a cărui fiică se va căsători la sfârșitul anilor '30 cu un român) – care spune „la ce le-a trebuit lor, românilor, țara asta, dacă nu se pricep și nici nu le trece prin cap s-o administreze ca lumea? De ce nu se duc dracului să lase pământul *acesta* cui știe ce să facă cu el?” [Mareș 2010: 388] e relevantă nu numai pentru felul de a înțelege administrația românească de către minorități, ci și de români. Romanul acesta al lui Radu Mareș, al cărui titlu *Când ne vom întoarce* trimite nu doar la versurile lui Radu Gyr, poet și ideolog legionar, ci și la speranța deșartă a recuperării spiritului bucovinean (acest spirit e adevăratul personaj al romanului), e elocvent deopotrivă pentru rezervele și neîncrederea românilor care trăiseră sub austrieci față de administrația românească, cât și pentru abuzurile acestei administrații. Cert este că, asemenea celor scrise de Gregor von Rezzori, Mircea Streinul sau Oleg Serebrian și altora, romanul lui Mareș este nu doar cronică unui timp, ci și o mărturie a spiritului locului; fresca realizată la diferite nivele devine mărturia unei identități, fie și în criză. În fond, prin deznodământul său (uciderea protagonistului bănuțit că ar face parte din mișcarea legionară de către un polițist, literal și în toate sensurile posibile, venetic; adică nu numai venit din altă parte, ci și primitiv, rudimentar etc., consecința însă a unui sistem), romanul lui Radu Mareș este chiar expresia conflictelor dintre aceste ipostaze, într-un anumit context istoric. Există – se spune – o Bucovină profundă, cu mărci distinctive, culturală (deși nelivrescă), adică civilizată, și multiculturală, deopotrivă a înerților confortabile și a purității ideale. În tot cazul, ideea că există în Bucovina o identitate distinctivă e funcțională încă.

Mi s-a întâmplat să cunosc săteni dintr-o localitate de graniță din Regat care să spună și acum (cuvintele mi se par relevante): „Ninge la fel, plouă la fel, dar dincolo (în Bucovina, adică) recoltele cresc altfel, oamenii sunt altfel”. Și, dacă nu e vorba de adevăr, e vorba de reprezentare. Nu numai pentru locuitorii ei, dar și pentru cei din afară, Bucovina avea și între războaie o imagine care condensa excelența. Prin urmare, e legitimă întrebarea: Există o identitate bucovineană? Or, identitatea aceasta ar trebui 1. văzută în istoricitatea ei, ca fenomen mai degrabă tranzitoriu – fapt care presupune o analiză diacronică a întemeierii și funcționării ei, și 2. gândită ca o sumă de diferențe; față de cine? firește că, înainte de toate, față de identitatea românească. Nu există, însă, în acest caz riscul unei auto-excluderi? Problema ar trebui plasată în contextul mai larg al discuțiilor referitoare la posibilele note distinctive ale celor mai importante regiuni care s-au unit cu Regatul României în 1918. *Transilvanismul*, *moldovenismul*, *homo bucovinensis* (sau *bucovinism* și *gotic moldovenesc*) sunt concepte create în diferite momente ale istoriei cu scopul de a trasa mărcile distinctive prin care un spirit al locului ar fi în contradicție cu ceea ce însemna românismul. Nu insistăm aici asupra istoriei acestor concepte. Întrucât ne privește, însă, aici în mod special, *homo bucovinensis* e un concept pe care românii din Bucovina, chiar și acum, după 1989, îl folosesc într-o manieră confuză, indecisă, în funcție, ca să zic așa, de interese: pe de o parte, e perceput ca o amenințare, ca intenția unei restaurări a Bucovinei austriece (Bucovina e altceva decât România; și este și altceva decât România); pe de altă parte, e folosit ca marcă distinctivă cu sens apreciativ: cineva e considerat *homo bucovinensis*, posesor adică al unor calități care îl diferențiază de restul românilor.

În fine, dacă există o identitate bucovineană (ca fapt, sau ca reprezentare și auto-reprezentare), atunci firește că ar trebui să identificăm mărcile ei definitorii. Nu ne propunem asta aici, ci mai degrabă să identificăm rădăcinile unui astfel de proces. Astfel, mă îndoiesc că sunt date (sau suficiente date) în *Descriptio Moldaviae* lui Cantemir ori în raportul baronului von Spleny care să legitimeze o discuție despre existența unui specific

relevant al Țării de Sus față de restul Moldovei înainte de 1775. Și atunci, pentru o ipotetică identitate, aceste rădăcini trebuie căutate tocmai în anii de administrație austriacă.

În ce mă privește, cred că există un text (literar) care ne ajută mult în acest sens. Este vorba despre „cronica” *Jurământul Țării la 1777*, scrisă de Ion Grămadă, publicată în volumul *Din Bucovina de altădată*. Mai întâi, însă, câteva cuvinte despre Ion Grămadă, pe care le consider cu atât mai necesare acum, în 2018. Născut în 1886, Ion Grămadă a făcut parte din generația care, înainte de 1918, avea îndreptată privirea spre România, militând pentru intrarea ei în război de partea Antantei, pentru eliberarea Bucovinei de sub administrația austriacă. A plecat pe front, iar moartea lui pe front, la Cireșoia, în 1917, n-a fost una simbolică. Erou național, așadar; prezent în *Enciclopedia Cugetarea*, prezent și în DGLR, lipsește, iată, dintr-un dicționar intitulat chiar *Cum mor scriitorii români* (2017), realizat, de altfel, de un profesionist, Aurel Sasu. De altfel, Mircea Streinul (1910-1945), alt scriitor bucovinean, mort la 35 de ani, e ilustrat aici printr-o fotografie (preluată din spațiul electronic) reprezentând un bărbat de peste 70 de ani (cred că este fotografia lui Traian Brăileanu din anii de închisoare politică). Nu invoc aceste fapte de dragul de a sancționa, ci pentru a semnala asupra nedreptăților care continuă să afecteze Bucovina, în fond, spațiul cel mai ignorat și nedreptățit dintre cele unite cu România în 1918. Opera lui Ion Grămadă, câteva scrieri cel puțin, printre care și *Jurământul Țării la 1777* (scrisă în 1916¹), de o rară demnitate a expresiei, mi se pare pe nedrept uitată pur și simplu. Ar trebui măcar plasată într-un context. Să revenim, însă: de ce ar trebui căutate rădăcinile identității bucovinene în această scriere a lui Ion Grămadă, inspirată de Raportul (invocat în text) al sublocotenentului Iohann Dorfmeister?! Identific aici un fel de esență a bucovinismului *in nuce*. Până la a-l dezvălui, alte câteva date poate semnificative. Serbarea (festivitatea) de depunere a jurământului de supunere are loc la Cernăuți pe 12 octombrie 1777; participă la ea 800 de invitați și aproape 1700 de ostași². În fond, era nevoie de multă precauție (dar, cum se va dovedi, precauție inutilă). La Cernăuți, însă, lumea petrece, austriecii aruncă cu bani (la propriu), poporul se distrează și are parte de circ. Citim:

„Vestea despre omagiu a fost răspândită în toată țara și, de aceea, a venit o mulțime mare de oameni la Cernăuți. Pentru îndestularea acestor suflete, s-au aruncat, de pe balconul arcului de triumf, bani noi galițieni de câte 15 creițari, în sumă totală de 760 de coroane, iar ca să nu se iște scandaluri, fură depărtați jidovii cei lacomi (lor li se vor împărți bani mai târziu, într-un loc special, „o colibă de crengi, făcută special pentru dâșii” [Grămadă 2002: 209, n.n.].

„După aruncarea banilor, începu să cânte muzica și să se împartă poporului vin și mâncare. Pe dâmbul pe care se afla magazinul, se înălțau patru schele, cu câte patru stâlpi ascuțiți, împodobiiți cu cordele, iar deasupra, pe schele, erau cele două antale mari, de câte 150 de vedre de vin moldovenesc, cărora li s-a dat cep. Curgea vinul ca dintr-un izvor, iar lumea îl lua cu cofele, cu cămile, cu ulcelele și cu pumnii.

Tot în vremea asta, se împărți, de starostele măcelarilor, Valentin Marșal, și de calfele sale, pe celelalte două schele, 40 de oi fripte, găște, rațe, gobăi și 1500 franzele, pe care le aruncau doi aruncători «fără să se întâmples vreo primejdie», după cum povestește raportul.

¹ Reiese din următoarea precizare: „Astfel s-au veselit bucovinenii și străinii, acum o sută patruzeci și nouă de ani (...)” [Grămadă 2002: 209].

² „A doua zi, în 13 octombrie, primi și oastea – 1697 de oameni, la număr – carne, pâine și vin. Soldații n-au putut să se vesească în ziua trecută, căci *au stat sub arme* (s.n.)” [Grămadă 2002: 209].

Nu departe de cele patru schele, se aflau trei copaci de câte 5 până la 7 stânjeni înălțime, cojiți de scoarță și unși cu ulei. În vârful lor, fluturau panglici de mătase, năframe în ale căror colțuri erau legați bani, brâie moldovenești etc. Cu toate că unele încercări n-au reușit, totuși, cei mai sprinteni dintre țărani și munteni au izbutit să ia jos toate lucrurile de acolo. Era mare râsul și hazul mulțimii de cei care cădeau.

Muzica cânta, poporul mânca și bea, juca sau se cățara pe copaci, în vreme ce străinii, boierii din țară și clericii băteau din palme și încurajau pe «mujici» ca să-și arate iscusința” [Grămadă 2002: 206-207].

Iar mai târziu, „se aprinsese un foc de artificii pentru desfătarea mulțimii bete de bucurie, de cântece și de vin” [Grămadă 2002: 209], iar

„boierii moldoveni, despărțiți de subțiraticii străini, jucau jocuri de-ale lor în sala cea mare (din locuința guvernatorului, n.n.), unde puteau să-și facă cheful după obiceiul țării, sărind și chiuind în voie” [Grămadă 2002: 209].

De fapt, de ce să nu petreacă poporul? De ce să nu petreacă boierii?! Doar

„Băstinașii începură să mai răsufle oleacă și să se simtă mai siguri, căci legile și dreptățile nu mai atârnav de vârful sabiei ca pe vremea stăpânirii Turcului” [Grămadă 2002: 195].

Astfel,

„moldovenii se împăcară îndată cu stăpânirea cea nouă, deși nu puteau pricepe cum de au venit sub cârma împărăției austriece, căci nici învălmășeală de oști n-au văzut, nici sânge să curgă ori măcar pârjol să se plimbe, ca alte dăți, pustitor prin țară” [Grămadă 2002: 195-196].

Destul însă cu petrecerea; pe 1 octombrie, același an, la Iași este asasinat Grigore Ghica Vodă, domnitorul Moldovei, care reclamase răpirea nordului țării. De fapt, ținând cont de diferența dintre cele două calendare funcționale (iulian și gregorian), în vreme ce la Cernăuți zaiafetul e în toi, la Iași, e asasinat prințul Moldovei. Oricum, Ion Grămadă numește această serbare un „uriaz praznic la mormântul țării” [Grămadă 2002: 209]; la Putna, în noapte de 12 octombrie 1777, chipul Marelui Ștefan Vodă s-ar fi schimbat la față de întristare, iar „[...] la miezul nopții, citează el din Eminescu, Buga, clopotul cel mare a început să sune de la sine, întâi încet, apoi tot mai tare și mai tare” [Grămadă 2002: 210].

De fapt, se pare că o singură voce, un preot, s-a opus depunerii jurământului de supunere³; e vorba despre preotul Andrei (Popovici). Dar să cităm mai bine din textul lui Ion Grămadă:

„Pretutindenii s-a făcut jurământul în liniște, numai în U(i)dești, un sat lângă Suceava, s-a răscolat *popa Andrei* și a răscolat poporul împotriva stăpânirii. Sublocotenentul Iohann Dorfmeister povestește, în raportul său cu data, din Sf. Ilie, 4 octombrie 1777, că, adunându-se poporul din Uidești în ograda bisericii, popa Andrei n-a voit să intre în biserică și, de aceea, a fost dus pe sus înăuntru de către un husar. Poporul, tulburat tare, intră în sfântul locaș ca să vadă ce se va face cu popa Andrei, care stătea, acum, lângă altar, cu mâinile împreunate.

Deodată se făcu tăcere adâncă în biserică și talmaciul începu să citească jurământul.

³ De fapt, o parte dintre boierii din partea de țară răpităde austriece trec proaspătul cordon, în Moldova.

Poporul asculta dus pe gânduri, în vreme ce popa Andrei, cuprins de o întristare mare, pleca mereu capul, mai jos, tot mai jos, ca și cum l-ar fi apăsător o greutate uriașă. Când îi veni rândul să depună jurământul, ridică capul în sus, pași încet în sfântul altar, de unde se întoarse cu Sfânta Scriptură în mână, pe care o arătă ofițerului împărătesc, zicând cu glas puternic că *el nu cunoaște alt jurământ decât acela care stă scris în Sfânta Scriptură* și pe care a trebuit să-l jure ca preot, pentru întâia și cea din urmă dată.

Mulțimea se pregăti să iasă din biserică, dar la ușă stăteau husarii. Spere a o reține, ofițerul porunci poporului să nu-l bage în seamă pe popa Andrei și să jure oamenii singuri, zicând că-l va trage, pentru aceasta, la răspundere pe popă.

Și oamenii au jurat, însă «foarte necuviincios și de silă».

Popa Andrei se îndârji și atunci îl chemă ofițerul, după jurământ, și-l întrebă care-i pricina purtării sale necuviincioase, iar el a răspuns că cuvântul *padanik* (supus, vasal) din jurământ nu-i place, și că tare se teme că poporul nu va ține jurământul, ci va fugi din țară.

Chemat să-și dea seama înaintea Dichiului din Suceava, care era vicarul Mitropolitului din Iași, popa Andrei nu se supuse și, a doua zi, trecu granița în Moldova cu mai mulți uideșteni” [Grămadă 2002: 198-199].

În paranteză fie zis, poate că „înalta ținută morală”⁴ de care se vorbește în legătură cu Eusebie Popovici, unul dintre urmașii preotului Andrei, trăsătură definitorie pentru spiritul bucovinean, nu-și are rădăcinile numai în experiența austriacă, a administrației austriece. Deși cazul e singular, iat-o la unul dintre părinții spirituali ai poporului din Țara de Sus. Iar povestea preotului Andrei Popovici din Udeștii de lângă Suceava nu se încheie aici.

Să revenim, însă, la rădăcinile austriece ale identității bucovinene. Cred că o anumită secvență din *Jurământul Țării la 1777* de Ion Grămadă are o relevanță cu totul specială din acest punct de vedere. Firește, cu scopul de a identifica țintele vizate de administrația austriacă, se poate citi și *Raportul* baronului Spleny. Mai mult, o paralelă cu analiza lui nu ar fi lipsită de interes. Așadar, ce „consemnează” Ion Grămadă?

„Pentru că poporul nu știa scrie și citi, nu s-au făcut inscripții, ci s-au zugrăvit pe firme și pe cele patru schele tablouri, ca să priceapă fiecare. S-au ales astfel de simboluri care să tâlmăcească mai limpede poporului binele ce-l va avea sub stăpânirea cea nouă.

Prima icoană reprezintă următoarele: la poarta unei mănăstiri, șade un călugăr pe scaun, înconjurat de băieți și băietani, pe care îi învață a scrie și a citi. Această icoană simboliza creșterea poporului prin școală. Educația copilelor era arătată în jocul icoanei, printr-o învățătoare care le deprindea să brodeze și să deseneze.

A doua înfățișă lucrarea pământului. De după un deal, secerători harnici și coșași ce ascut coasele, taie secara, adună, leagă snopi și fac clăi. Mai jos, se zăresc pluguri cu boi și țărani ce grapă.

Pe a treia, se vedeau vaci și cai. Jos, o stână bine adăpostită.

Pe a patra, erau zugrăvite breslele și meșteșugul. Rotarii ciocănesc la roți, foii suflă și covalii lovesc cu barosul fierul roșu, pus pe ilău. Jos, se deslușesc o fabrică de sticlă.

A cincea închipuie negoțul prin marinari ce conduc corabia pe un râu, fiind încărcat cu saci și cu pachete: pe drum trece un chervan, tras de șase boi și plin cu marfă. În josul tabloului, se vede un neguțator, la teighea, vorbind cu mușterii.

Tabloul al șaselea e al unei gospodării trainice, cu grajd, șură și cu puicuri pentru fân și altă pâine. Gospodarul tocmește căruța, iar gospodina azvârle grăunțe la galițe, în

⁴ Expresia apare în Mihai Bocancea, Ionuț Mihai Nacu, *Eusebie Popovici, primar și profesor al Sucevei, participant activ la Unirea Bucovinei cu România*, în „Crai Nou”, 20 martie 2018, consultat în 29 august 2018 la: <https://www.crainou.ro/2018/03/20/eusebie-popovici-primar-si-profesor-al-sucevei-participant-activ-la-unirea-bucovinei-cu-romania/>

vreme ce două copile torc din furcă. Jos – ceva ciudat și, de bună seamă, neînțeles de popor – se vedeau jucători de șah și o popicărie!

A șaptea icoană înfățișa scene din viața boierilor: în fund, pe un fânaț, se ridică o casă boierească, iar în grădina cu flori se plimbă boieri și cucone moldovence, în urma cărora pășesc două slugi. În josul icoanei e chipul unui vizitiu, care duce pe stăpânii săi într-o butcă trasă de șase cai...” [Grămadă 2002: 207-208].

În fapt, imaginile acestea sunt ideologie și proiectează un vis: simbolurile structurează un imaginar al educației și culturii, al bunăstării materiale, al dezvoltării ramurilor unei economii complexe – agricultură, meșteșuguri, negoț –, ba chiar al destinderii și *otium*-ului. E o voluptate a bunăstării câștigate prin muncă, o lume a echilibrului, legii și ordinii. Firește, de vor fi fost văzute cu adevărat, imaginile vor fi furat repede privirea (și mințile): paradisul nu poate să nu tenteze. De altfel, oamenii aceia care priveau „icoanele” vor fi fost obișnuiți doar cu cele din biserici și mănăstiri, unde li se ofereau numai două variante: paradisul originar și al îngerilor sau infernul judecății de apoi și al torturilor la care fuseseră supuși sfinții. Așadar, prin modul acesta simplu, oamenilor, care oricum nu se revoltaseră și în doi ani se obișnuiseră și cu binele, le va fi surâs bunăstarea. Și, oricum, petreceau. Să se fi întrebat vreunul dintre ei dacă darul nu-i otrăvit? Pe scurt, icoanele acestea, într-un fel sau altul, au devenit realitate – dar cu ce preț?! Dacă drumul spre iad, o spun tot românii, e pavat cu cele mai bune intenții, lucrul acesta ar fi putut fi atunci observat. Dar iadul, raiul sunt chestiuni relative. Oricum, în scurtă vreme, consecințele politicii austriece, de creare de școli, de dezvoltare a negoțului, meseriilor etc., a dus la pierderea oricărei legături a românilor cu rădăcinile; majoritatea și-au uitat originile, limba, și au rămas tot agriculturi sau ciobani. Până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a vorbi românește părea o rușine: întorși de la studiile de la Cernăuți ori din Imperiu (de la Viena etc.), tinerii se mândreau cu vorba și cu hainele lor nemțești. Identitatea bucovineană, obținută prin trecerea în viața practică a celor șapte icoane (șapte, precum zilele săptămânii – căci românii vor fi fost încă sensibili la mesaje implicite cu iz mistic) va fi însemnat chiar anularea oricărei rădăcini moldovenești?!

Aș face aici o incursiune tangențială în povestea unei familii care merită poate propria reconstituire, familia Țopa. Iar în prim-plan nu este prozatorul Tudor Țopa⁵, ci Ovid Țopa, tatăl cunoscutului prozator, și bunicul lui, Dimitrie Țopa. Născut în 1865, preot și profesor universitar, acesta din urmă publică în 1928 volumul *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*. E o analiză atentă, sagace a schimbării identității, nu psihologice, ci etnice a regiunii: în foarte scurtă vreme, Bucovina a fost pur și simplu ucrainizată, sau, prin cultură, germanizată. De altfel, cele șase volume de documente ale lui Teodor Balan demonstrează că într-o proporție covârșitoare toate terenurile din Țara de Sus a Moldovei

⁵ Aș invoca aici dezamăgirea lui Matei Călinescu, care costată că, în *Încercarea scriitorului*, prozatorul, născut la Cernăuți în 1929, pe care îl apreciază, cu care are lungi discuții literare, eliminase trimerile la Cernăuți: „ (...) dar dispăruse în întregime, din cest cotidian, politicul – și comunizarea țării, cu efectele lor traumatice. Orașul din care naratorul și familia sa fuseseră obligați să fugă de două ori, o dată în 1940 și apoi către sfârșitul războiului, de teama apropierei frontului, se numește R. (un cititor cu informație istorică interzisă în România din 1945 și până la decembrie 1989 și capabil să dezlege enigme și rebusuri va reuși – și aceasta e poate unul dintre triumfurile majore ale autorului în lupta sa complicată cu cenzura – să stabilească identitatea reală a orașului: Cernăuți)” [Călinescu, Vianu, 2005: 326]. Și, totuși, n-ar putea fi vorba de Rădăuți? În tot cazul, familia, ca să zic așa, se revanșează prin Ovid Țopa, tatăl prozatorului consacrat. Și spun asta pentru că scrierile postume ale lui Ovid Țopa dezvăluie un prozator de mare forță, al cărui personaj central e chiar Bucovina și, în condensare, Cernăuți.

aparțineau fie unor boieri români, fie unor mănăstiri, cu predilecție din Bucovina. Peste ani, Ovid Țopa, în *Amintiri din Țara Fagilor*, vorbea despre cazul, poate cel mai răsunător, al urmașilor hatmanului Arbore, cel care ctitorise mănăstirea din satul omonim:

„pe ai cărui descendenți i-am cunoscut mai târziu în satul rutenizat Carapciu pe Ceremuș, unde trăiau în mare mizerie, nemaștiind nici românește, însă mândri de originea lor” [Țopa III2014: 130].

Iată-l, în alt loc, pe bătrânul Arbore din Carapciu pe Ceremuș, „ultimul descendent al hatmanului, care nu mai știa decât să îndruge câteva cuvinte ale limbii strămoșești” [Țopa, III, 2014: 227]. Bucovina pare un paradis lingvistic, dar ce înseamnă acest fapt? Iată:

„Această localitate (Coțmani, n.n.) avea școala ei încă de la 1780, când guvernul austriac înființă aici una moldovenească (Moldowische-Trivial-Schule), care s-a transformat între anii 1850-1860 într-una germano-ruteană, devenind apoi curat ruteană. Mai târziu, în 1900, se înființă și un liceu rutean. Uricul lui Ștefan cel Mare arată că teritoriul Cozmenilor – căci Cozmeni este adevărata denumire a acestui târgușor – a fost proprietatea episcopiei Rădăuților, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun. Acest uric s-a prezentat în original, în anul 1782, comisunii pentru constatarea proprietăților din Bucovina. Majoritatea populației era alcătuită din țărani, mulți de origine română, că toate să nu-și mai vorbeau nici unul limba. Nume ca Băetul, Banul, Bejan, Buliga, Cantemir, Cocea, Cuptor, Nicul, Prisăcar, Pleșcan, Sandul erau destul de frecvente” [Țopa, I, 2011: 84].

Avem aici, din mai multe perspective, o sinecdocă: partea pentru întreg. A fost o politică (perversă, vicleană, sau, dimpotrivă, de bună credință) la mijloc? Era în spiritul timpului sau în spiritul numai al Imperiului austriac? Firește, era și un fel de a fi al Europei (mai ales Centrale); dar istoria se schimbă radical în 1848 și se va mai schimba încă de câteva ori până în zilele noastre. Ne rămâne, cred, nu să judecăm trecutul, ci să arătăm cum funcționează – cum a funcționat – istoria.

Greu de pus în balanță, acum, avantajele și dezavantajele acestei identități, ale *diferenței* produse în timp. În fond, ar trebui să ne întrebăm, asemenea filosofului, chiar dacă aici e vorba de mult pragmatism, ce se pierde când ceva se câștigă? Sau, dimpotrivă: Ce anume se câștigă când ceva se pierde? În chestiunile care ne privesc, aș invoca aici, pe lângă ideile celor șapte „icoane”, câteva detalii cu plus și cu minus. Fără intervenția lui Iosif al II-lea, din 1783, Bucovina n-ar mai fi fost Bucovina, căci moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, adică unul din elementele definitorii ale simbolisticii bucovinene (alături de Putna, de Ștefan cel Mare, alte câteva) – considerat „ocrotitorul a toată Țara Moldovei”, ar fi rămas definitiv, probabil, în Polonia. Poveste o spune tot Ion Grămadă, în *Aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou de la Zolkiew la Suceava (1783)*. Pe de altă parte, să cităm din Emilian Slușanschi, unul dintre tinerii care militau pentru intrarea României în război și pentru salvarea Bucovinei de austrieci. Publicat în „Adevărul” în 1916 [nr. 10.368, 22 ian. 1916, p. 1], textul lui se intitulează „Ștreangul în Bucovina”:

„S-a scris și s-a spus mult despre ororile comise de jandarmii din Bucovina, despre spânzurătorile ridicate prin toate satele și despre victimele nevinovate ale unui patriotism rău înțeles și mai rău aplicat. În zadar a încercat guvernul austriac să dezmințască aceste orori, căci faptele vorbeau un limbaj atât de puternic, încât nici cele mai zgomotoase dezmințiri ale contelui Czernin nu l-au putut înăbuși. Și iată acuma dat la iveală chiar

numărul nevinovaților victime, un număr care probează că *Bucovina stă în fruntea tuturor provinciilor austriace, în ce privește numărul victimelor proprii lor stăpâniri*. Iar condamnarea la moarte în vremile de față e identică cu executarea, căci regimul militar-jandarmeresc, starea de asediu și tendința de a extermina populația românească băștinașă, au creat cazuri de execuție care par aproape stranii. Au fost executați oameni care au dat bună ziua unui soldat rus, care au spus că rusul este tare, sau că nu era trebuință de acest război și multe alte cazuri de felul acesta.

Dar să mai vorbească o dată cifrele: Bucovina, cu 787.000 locuitori, a dat 380 de condamnați. În proporție, aceasta înseamnă 0,0483 la sută, sau 483 de execuții la un milion de locuitori, incomparabil *cel mai mare procent dintre toate provinciile austriace* [Slușanschi 2011: 271].

Și parcă într-un fel de închidere a poveștii (deși povestea nu sfârșește aici și nu sfârșește astfel), în oglindă cu Serbarea din 1777 de la Cernăuți, în 1916, austriecii urmau să deschidă în Germania o „expoziție de război”. Despre ea vorbește, de asemenea, Emilian Slușanschi [în „Adevărul”, An. XXIX, nr. 10.515, 19 iun. 1916, p. 1]. Iată:

„În Germania s-au aranjat în cursul războiului o mulțime de «expoziții de război». Este imposibil să redau chiar numai aproximativ ce s-a expus în aceste expoziții. Sunt atât de multiple chestiunile pe care le-a pus războiul în toate resorturile limbii de stat, încât material pentru o expoziție se află mai mult decât suficient. Dacă însă în Germania aceste expoziții, aranjate în toată întinderea imperiului prin diferitele centre culturale, comerciale sau industriale, au o funcțiune eminamente educativă, iată că stăpânirea austriacă s-a apucat să profite de acest mijloc pentru a ridica moralul public și încrederea în gloria armelor austriace.

Noua expoziție de război austriacă se va deschide peste puține zile. Ea va cuprinde, pe lângă produsele industriei de război, care lucrează pentru armată și flotă, și o colecție de pradă de război, armament, echipament și muniții luate de la aliați. Cum însă această pradă nu pare să fie suficientă nici chiar pentru o expoziție, s-a recurs la concursul Germaniei, care a și trimis o cantitate oarecare de armament și echipament luat de la englezi, francezi și belgieni.

Din izvor autentic aflu însă că nici acuma spațiul destinat expoziției nu este deplin ocupat. Cred că, în calitatea mea de fost cetățean austriac, voi putea să contribuie la reușita expoziției, atrăgând atenția guvernului austriac asupra unui șir de obiecte care lipsesc din program, deși ar forma punctul principal de atracție. S-ar putea expune și n-ar trebui să lipsească:

1) Spânzurațiile ridicate în Bucovina și statistica detaliată a celor 330 de spânzurați, specificată după stări (preoți, învățători, țărani, femei, copii), însă fără indicația confesiunii sau legii, căci toți au fost frați de ai noștri;

2) O statistică a femeilor și fetelor necinstite de soldații împăratului lor;

3) Statistica celor morți de foame și de boli infecțioase;

4) Toate văduvele și toți orfanii rămași muritori de foame prin satele Bucovinei;

5) Spionii și denunțătorii nefericiților români bucovineni, care gem și azi fără vină prin temnițele împărătești;

6) Rapoartele spionilor din străinătate, îndeosebi din România, asupra „situației” și asupra activității refugiaților;

7) Conturile fondurilor întrebuințate pentru propagandă, corupție și spionaj;

8) Diploma de doctor a lui Fischer, conferită înainte cu trei săptămâni de universitatea din Cernăuți, deschisă pentru acest scop;

9) Conștiința lui Franz Iosef;

10) Toate afuriseniile și blestemele adresate acestuia de „iubitele mele popoare”.

Mare este Austria și multe ar mai fi obiectele bune pentru expoziție, mă tem însă că de mulțimea trofeelor bucovinene spațiul vast al expoziției va fi ocupat. Nu mai lipsesc decât spectatorii și cum expoziția va fi fără îndoială foarte interesantă și instructivă, fac propunerea ca să trimitem și noi câteva corpuri de armată pe drumul cel mai scurt, ca s-o vedem și noi” [Slușanschi 2011: 292-293].

Nu știu dacă o astfel de punere în oglindă – și în balanță – e relevantă în sine. Se pare că „icoana” (la propriu și la figurat) a lui Franz Iosef se află încă în casele țăranilor români din Bucovina și între războaie, pe peretele dinspre răsărit (în romanul lui Radu Mareș există o scenă relevantă în acest sens). Magia nu dispăruse, așa cum am mai spus-o, iar amintirea administrației austriece stârnea admirație și nostalgie. Poate tocmai pe fondul eșecului celei românești.

Oricum, administrația românească înseamnă și cedarea din 28 iunie 1940, cu toate bâjbăielile din jurul acestui fapt: partea de Nord a Bucovinei e cedată URSS-ului și se pare că numai deciziile unor ofițeri români curajoși au făcut ca armata rusească să se oprească la Siret. Sunt câteva romane care prezintă Cernăuții acelei (și acelor) zile – unele dintre ele scrise de martori ai evenimentelor. Nu valoarea lor literară contează, ci mai degrabă valoarea de document, de cronică. Deși ficțiunea nu minte, e limpede că ele poartă o puternică încărcătură subiectivă și ideologică. Nu minte nu neapărat prin trimitere la lumea care o inspiră, ci la subiectul care o construiește – el însuși o dovadă a acestei lumi. Unele dintre ele, s-o spunem, au un puternic caracter antisemit, care înregistrează atitudinea evreilor – atitudinea unor inși, ușor generalizată și transferată asupra unei întregi populații – cu ocazia intrării rușilor în Cernăuți. O paranteză aici: cu atât mai mult de apreciat Mircea Streinul. Romanul său din 1942, *Prăvălia diavolului*, publicat, așadar, după reocuparea Bucovinei de români, conține cunoscutele clișee, nu diferite de cele formulate în scrierile de dinainte de 1940, referitoare la evrei. Dar e în romanul acesta o scena de o umanitate caldă în care doi bătrâni evrei discută despre nefericirea unuia dintre ei, al cărui fiu se aliașeră comuniștilor ce ocupaseră Cernăuții. Așadar, 28 iunie 1940: România cedează URSS-ului partea de nord a Bucovinei și urmează, pentru români, momente dramatice. Mii de deportați în Siberia și mii de oameni uciși în încercarea lor de a trece granița, în România. Din prima experiență, *Douăzeci de ani în Siberia*, carte scrisă de Anița Nandriș-Cudla; din cealaltă, câteva zeci de mărturii ale supraviețuitorilor, publicate după 1989. Alte evocări, în cele două volume coordonate de Ștefan Ungureanu și Mircea Ivănoiu, necunoscute la noi, în Bucovina (*Oameni prin vremuri. Bucovineni în secolul XX*, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2015). Sunt traume recuperate greu de memoria colectivă. Dar istoria, cum știm, se grăbea. Întoarcerea în Bucovina a românilor și germanilor, la 22 iunie 1941, a însemnat un alt val de atrocități. În Cernăuți, ca în întreaga Bucovină, evreii sunt hăituiți, izolați în ghetouri, deportați în Transnistria⁶. În Transnistria au murit părinții lui Paul Celan; *Fuga morții* este, la rândul său, o piesă importantă din cronica timpului. Or, aici intervine un om providențial, care nu poate fi ocolit în discuția despre identitatea bucovineană, este vorba despre Traian Popovici. Când Antonescu ceruse închiderea tuturor evreilor din Cernăuți în ghetou și deportarea lor în Transnistria, ajuns în toiul evenimentelor primar al Cernăuților, în contradicție poate cu mulți dintre concetățenii săi de etnie română, Traian Popovici reușește să salveze de la deportare aproape 20.000 de evrei⁷. Iar Traian Popovici făcea parte din acea generație care plecase pe

⁶ Citim în *Spovedania* lui Traian Popovici: „Exodul evreilor din Cernăuți constituie un tragic capitol din istoria omenirii și va înregistra, de-a pururi, știrbirea cea mai gravă adusă noțiunii de civilizație și cultură” [Popovici]

⁷ În fond, în contradicție nu numai cu propriii contemporani, ci și cu opinii care încă mai circulă. Iată comentariile semnate Ovidiu Paulescu de pe forumul la un text intitulat „Ghetouri și lagăre în perioada 1941-1943 din Basarabia și Bucovina”, de Eric Victor. „Ca sa înțelegem mai bine ce s-a întâmplat în Basarabia în 1941, trebuie să derulăm înapoi caseta istoriei până în 1940 și să urmărim cu atenție modul în care s-au comportat tovarășii evrei cu românii din Basarabia care fugeau din calea tăvălugului iudeo-bolșevic numit comunism. După aia vom putea spune că tovarășii evrei au simțit pe spinările personale cum funcționează o lege inventată tot de ei, cea a talionului, aia cu

front ca să facă unirea, era unul dintre acei tineri (precum invocații Ion Grămadă și Emilian Slușanschi) care, uneori împotriva convingerilor bătrânilor, militanți naționali ei înșiși, care mai credeau însă paradisul austriac, plecaseră pe front. Doar că Traian Popovici este strănepotul preotului Andrei⁸, cel care în 1777 refuza să depună jurământul de supunere față de autoritățile austrice. Și aici trebuie invocată mărturia lui Traian Popovici, *spovedania* lui, care face și o cronică a Cernăuților din momentul hăituirii evreilor. Iată ce spune el:

„Numai o cultură profundă, o adâncă cunoaștere a sufletului colectivității în fruntea căreia ai fost adus de împrejurări, de cele mai multe ori independente de voința ta, în sfârșit, respectul ce trebuie să porți tradiției acestei colectivități, creează suportul moral al faptelor cu care te încumeți să conduci un popor și să-i scrii istoria” [Popovici]

Și, mai tulburător (și elocvent în problema identității):

„În ce mă privește, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a fi, cu un cuvânt om, nu e meritul meu.

E meritul tuturor generațiilor de popi dincare mă trag și care m-au învățat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, care m-au crescut în lumea frumoaselor virtuți ale clasicismului și mi-au plămădit sufletul la căldura umanității, care neobosit cizelează pe om și îl diferențiază de brută” [Popovici].

Cât despre mărturisirea sa?!

„Ea este spovedania unei conștiințe, care în tragedia umană ce a trăit-o, a făcut tot ce i-a fost cu putință să zăgăzuiască furia, să îmblânzească pe cel sălbatic, să încurajeze pe cel înfricoșat, să mângâie pe cel disperat și să toarne nădejde în cel plecat în surghiun” [Popovici].

Și, atunci, firește, ne întrebă, și unde să căutăm identitatea? Care din documentele acestui dosar – complex și, pe cât de mult construit de istorie, pe atât de mult învins de ea – trebuie puse în prim plan? Cum trebuie ele ordonate? Cum poți fi corect în acest mozaic

ochi pentru ochi și dinte pentru dinte. Și încă ceva, Mareșalul Antonescu a dat ordin să fie persecutate gunoaie comuniste și agitatori bolșevici, nu evrei. Nu-i el de vină că toate gunoaiele comuniste și toți agitatorii bolșevici erau evrei”. Și după aceste generalizări și clișee, citează din *Însemnările* lui Carol al II-lea: „29 iunie 1940: Excese de orice fel ale populației minoritare, mai ales evreii care-i atacau și-i insultau pe ai noștri, au fost ofițeri bațjocoriți, unități dezorganizate. 30 iunie: Incidente, mai ales cu populația evreiască au avut loc pretutindeni. Din această cauză evacuările în multe locuri au fost imposibile, s-au împușcat funcționari, s-au atacat chiar unități militare. 1 iulie: Tot aceleași știri asupra exceselor și agresiunilor din partea evreilor. Ele se fac mai ales asupra ofițerilor care sunt adesea bătuți și degradați. 3 iulie 1940: Știrile din Basarabia sunt foarte triste. Astăzi a fost ultima zi a evacuării și a fost declarată zi de doliu național. Evreii s-au purtat într-un mod oribil. Asasinările și molestările mă fac să mă tem să cred că se vor produce reacții primejdioase” – din *Însemnările regelui Carol al II-lea*, Editura Curtea Veche, București, 2001, pag 233” (<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/ghetouri-si-lagare-in-perioada-1941-1943-din-basarabia-si-bucovina> - consultat în 31 august 2018).

⁸ Și poate că, în oglindă cu gestul său de a refuza depunerea jurământului, se află aceste rânduri din Spovedania lui Traian Popovici: „Scena dramatică pe care am trăit-o în clipa când le-am adus vestea de nădejde, o socot cea mai solemnă, cea mai mișcătoare din viața mea și nu cred că viitorul să-mi fi rezervat o alta mai măreață. Rabini bătrâni, intelectuali de toate vârstele, frunțași din toate compartimentele vieții sociale, negustori, muncitori, cu un cuvânt întreaga suflare, a izbucnit în plâns alinător, a îngenunchiat binecuvântând pe Dumnezeuul lor, mulțumind cerului pentru îndurare, Mareșalului pentru grație, iar mie încercând să-mi sărute mâinile, picioarele și pulpana hainelor. Nu totdeauna lacrimile rușinează pe un bărbat. În clipa aceea, emoționat de această izbucnire spontană de grațitudine, m-au podidit lacrimile și am plâns și eu, «părintele orașului». Pentru trăirea acelei clipe întocmai, chem martori pe toți cei ce au supraviețuit chinuirea și s-au comunicat alături de mine, din potirul nădejzii într-o omenire mai bună.” [Popovici]

plin de contradicții, de acuze și justificări? În ce mă privește, la acest dosar alcătuit din fragmente care, în măsura în care dau iluzia reconstituirii unui întreg, creează și sentimentul eșecului apropierii de adevăr, aș mai adăuga câteva date.

Unu dintre ele se referă la Cernăuți din 1869. După ce trecuseră prin Cernăuți și alte trupe de teatru din România, Mihai Pascaly își exprimă dorința de a da câteva spectacole; dar Pascaly transmite organizatorilor ca publicului să i se comunice și următoarele:

„Artele și științele nu sunt locale; ele nu se adresează unui individ, unui popor, unei țări; ele, ca și viața, ca și lumina, sunt generale. Oriunde este viață, oriunde este inimă și inteligență, artele și științele își găsesc Centrul lor de dezvoltare.

Cu aceste cuvinte, artistul Pascaly și Societatea sa se adresează la publicul din acest oraș, din această țară. Ca *artist*, el speră să procure o delectare prețioasă inimilor culte și un serviciu important dezvoltării înțeleșuale. Ca artist *român*, el cearcă să arate consângenilor săi ce prețios lucru este cultivarea artelor pentru popor, și să se probeze celorlalte popoare că și românii doresc, iubesc și se ocupă, ca toate națiunile culte, de arte și de știință, singura cale care conduce pre o națiune la stimă, la respectul general și la prosperitate” [Sbiera 1899: 192].

Cât de actuală, în fond, viziunea lui Pascaly! Relevantă, însă, și precizare lui I.G. Sbiera, luptător naționalist, cel care consemnează faptele. În viziunea lui, „Pascaly era un artist dramatic în toată puterea cuvântului, și numai în această calitate dorea să se înfățișeze publicului” [Sbiera 1899: 192]. Stagiunea va dura din 3 până în 20 iulie 1869, vor fi spectacole din autori străini, dar și români (V.A. Urechia, V. Alecsandri, C. Bălănescu. Matei Millo, D. Petrino, C. Negruzzi ș.a.) etc. Eminescu, care va însoți trupa de teatru și va pleca cu ea din Cernăuți, își edifică aici rădăcinile spiritul său naționalist; Cernăuții sunt matricea sa formativă. Date contradictorii, deci. De altfel, solicitarea lui Pascaly nu este tocmai dovada că stagiunea putea fi folosită în interese ne-artistice? Greu de crezut că ea ar fi putut ficonsecința nevoii de a îmblânzi posibilele reacții ale autorităților austriece.

Să nu uităm că Eminescu, aflat probabil cu trupa la Cernăuți, își edificase aici rădăcinile spiritul său naționalist; Cernăuții sunt matricea sa formativă. Date contradictorii, deci. De altfel, solicitarea lui Pascaly nu este tocmai dovada că stagiunea putea fi folosită în interese ne-artistice? Nu i se întâmplase asta în turneul său prin Transilvania aflată de asemenea în Imperiu? Greu de crezut, dar nu imposibil, că solicitarea lui Pascaly ar fi putut fi și expresia nevoii de a îmblânzi posibilele reacții ale autorităților austriece. Cred însă că Pascaly chiar așa credea: era „artist dramatic în toată puterea cuvântului” – și asta o spune, am văzut, un luptător pentru valorile naționale.

Ce a jucat trupa lui Pascaly la Cernăuți? Cităm din același I.G. Sbiera: „Stagiunea a durat de la 3/17 iulie, până la 20 iulie/1 august 1869, în decursul căreia s-au reprezentat următoarele opere dramatice: 1. *Supliciuul unei femei*, dramă în trei acte, de E. de Girandin; 2. *Odă la Elisa*, comedie într-un act, de V.A. Urechia; *Gură căscată*, cântonetă de Vasile Alecsandri; *Doi sfioși*, comedie într-un act, de C. Bălănescu; 3. *Ștrengarul din Paris*, comedie în două acte; 4. *Domnia slugilor*, comedie în trei acte, cu cântece; 5. *Mihai Bravul, după bătălia de la Călugăreni*, tablou național, de Dimitrie Bolintineanul și M. Pascaly; *Procopsiții*, comedie cu cântece, într-un act; *Piatra din casă*, comedie într-un act, de Vasile Alecsandri; 6. *Femeile limbute*, comedie în trei acte, tradusă de Pascaly; *Idel Roșca, gardist național din Iași*, cântonetă de T. Boian; 7. *Vasile Lupul, domnul Moldovei*, dramă națională în trei acte, de Mihail Pascaly; 8. (îmi lipsește afișul, spune I.G. Sbiera, n.n., ca să înțelegem și pe ce se bazează memoriile lui); 9. *Nebunia și durerea*, dramă

într-un act; *Nevasta trebuie să-și urmeze bărbatul*, comedie într-un act, tradusă de Mihail Pascaly; iar ca beneficiu: *Domnul încurcă tot*, comedie în trei acte, de M. Pascaly; 10. *Amicii falși*, comedie în patru acte, de V. Sardou”. Cu o excepție-două, nu prea erau teme „naționale”. Cu toate acestea, „Drept recunoștință pentru strălucitul succes, Mihail Pascali a căpătat, de la publicul român, o cunună de frunze de laur, în argint” [Sbiera 1899: 193].

De altfel, înaintea spectacolelor date la Brașov, „Gazeta Transilvaniei”, probabil tot în urma dorinței explicitate a lui Pascaly, scria: trupa Pascaly „va înfățișa publicului dramaturgia după toate regulile artei și mai mult din punctul de vedere al omenimei întregi, decât din altele particulari și provinciali...” deoarece atât „morală, virtutea, adevărata nobilitate”, cât și „vițiul, crima și toate neajunsurile omeniești, pe care teatrul are chemarea de a le descoperi și corege, vor fi și vor rămânea tot acelea în toate timpurile și la toate popoarele” (apud „Eminescu, sufleur la Brașov”, <http://www.brasovultau.ro/articol/stiri/eminescu-sufleur-la-brasov.html>).

A doua se referă la un caz povestit de Ovid Țopa. Și pentru a ajunge la el avem nevoie de o introducere, pe care tot el ne-o livrează. Aflat, în copilărie, înainte de 1918, la Rădăuți, la unchiul său Const. Tarnavski, preot ortodox la Arbore, constată:

„Dar masa era originală și prin persoanele care luau loc în jurul ei. În afară de doctorul veterinar Isar, un bun prieten al casei, fiu de răzeș din regiunea rutenizată, și de noi, cei veniți din Cernăuți, se mai găseau pastorul luteran Carol Decker, un silezian înalt, precum și prelatul catolic Swoboda, un bărbat scund și gras. Prietenia nesilită dintre acești proeți a trei confesiuni diferite mi-a părut curioasă, dar am aflat târziu, peste câțiva ani, că ea era întreținută de credincioșii celor trei biserici care la Rădăuți se împăcau mai bine între ele decât în altă parte” [Țopa, I, 2011: 125-126]

Câteva comentarii se impun. Așadar, Bucovina, spațiu al multiculturalității – cel puțin printre oameni școliți: un preot ortodox, un pastor luteran, un prelat catolic. Vorbesc germană – dar oamenii se înțeleg, mai târziu, între războaie, și românește (pe care unii sunt dispuși să o învețe), în ucraineană – iar în familii se vorbește și în poloneză, în idiș, în cehă, maghiară etc.; pe străzi, un mozaic; echipele de fotbal de mai târziu sunt etnice. Totuși, copilului i se pare ciudată, neobișnuită această întrunire. Și i se pare așa pentru că nu e o regulă. În altă parte, la Cernăuți poate, e clar că această conviețuire e mai greu de imaginat. Oamenii trăiau în micile lor enclave, dar dacă spațiul nu era neapărat al dialogului, era/putea fi al toleranței. Totuși, alături de cei patru proeți, căci Emilian Țopa e la rândul-i preot ortodox și de doctorul veterinar, rutean sau rutenizat, Isar, nu e nici un rabin. Iar discuția despre evreii din Bucovina, despre ce au fost și cum și-i reprezentau celelalte etnii, e un capitol aparte. Câte ceva, acum, în povestea profesorului Ernest Rabener pe care o spune Ovid Țopa, pe care o reiau eu aici.

În clasa a V-a, Ovid Țopa făcea limba română cu un profesor bătrân, Emilian Popescu, n. în 1852, originar de lângă Câmpulung Moldovenesc. Dar orele erau un coșmar: pentru profesor, nu pentru elevi; atmosferă de carnaval burlesc. Lipsă de metodă, de interes, de rezultate. Numai că „anul 1906/1907 a însemnat pentru elevii români din secțiile germane ale liceului I de stat din Cernăuți o mare cotitură în ce privește predarea limbii române”, căci profesorul, Ernest Rabener, cel care-i urmează lui Emilian Popescu,

„a luat în serios predarea limbii noastre materne. Până la el, profesorii și-au bătut joc de limba română, fie că n-o cunoșteau, fie neglijând-o, pentru a lăsa elevilor timp pentru învățarea obiectelor celorlalte, după ei, mai însemnate. Această rușinoasă stare încetează brusc odată cu venirea profesorului Ernest Rabener” [Țopa, I, 2011: 288].

Rabener era fiul unui medic evreu din Roman, cu studii la Cernăuți și Viena, botezat, în clasa a VI-a de liceu în religia ortodoxă; în fine,

„atașat societății românești slujind de aici înainte din tot sufletul interesele românismului robit din Bucovina, cu toate că avea să îndure dușmânia foștilor săi coreligionari și neîncrederea absolut nemeritată, însă explicabilă, a multora dintre români” [Țopa, I, 2011: 289].

Ovid Țopa detaliază asupra lecțiilor propriu-zise și insistă asupra eforturilor de a-i dezvăța pe elevii români de „germanisme”; folosea manuale din Regat, le cerea elevilor să citească scriitori români, în fine, le precizează încă din prima oră că

„de aici înainte limba românească nu va mai fi bagatelizată, ci se va bucura de aceeași considerație ca orice altă materie”; le mărturisește chiar că „va avea satisfacția de-a fi contribuit cu modestele mele puteri la întărirea românismului cernăuțean, atât de lovit de... străinism” [Țopa, I, 2011: 290-291].

De fapt, este momentul în care Ovid Țopa însuși – vorbitor doar de germană, chiar dacă tatăl avea să elaboreze mai târziu *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină* – începe e pus să vorbească sistematic românește cu unul dintre părinți, iar tatăl îi propune să-și caute prieteni printre fii de țărani. Așa s-a apropiat și de Cabinetul de lectură al societății academice „Junimea”. Povestea are farmecul ei, Rabener e generos și de o caldă umanitate, cu toată exigența de la care nu abdică în predarea limbii române unor români care n-o mai cunosc. Dar în 1908, în „Neamul Românesc” al lui Iorga, apare următorul text:

„Catedra de limba română liceului nr. I din Cernăuți e ocupată de un jidan originar din Roman. Acesta în loc să-i crească pe elevi în dragostea de neam, le vorbește mereu de socialism, ridicând în slăvi pe poetul Traian Demetrescu etc. etc.” [Țopa, I, 2011: 296].

Iar elevii profesorului Rabener nu rămân insensibili:

„(...) ne-am simțit datori să reacționăm împotriva calomniei. Ne-am adunat și am compus un articol vehement contra calomniatorului, rectificând observațiile și neadevărurile cuprinse în articol. După ce l-am iscălit noi și toți elevii claselor inferioare nu l-am trimis recomandat redacției ziarului, ci personal lui Nicolae Iorga. Dar rectificarea n-a apărut. Faptul ne-a durut mult de tot pentru că nu i-am putut da satisfacția cuvenită profesorului nedreptățit, și ne-a mai durut și pentru faptul că în ziarul care pentru noi era un fel de evanghelie, se puteau scrie astfel de neadevăruri” [Țopa, I, 2011: 296].

Să mai detaliem asupra profesorului Rabener? Ovid Țopa îi mai închină câteva pagini, considerând că, alături de puțini profesori români, „a pregătit tânăra generație pentru marele moment istoric al neamului nostru”. În fond, a știut „să-i smulgă” pe mulți români „din ghearele germanismului”. Ulterior, făcea excursii în diferite regiuni ale Bucovinei și sprijinea financiar „mișcarea de re-românizare a românilor rutenizați”. În fine, în 1912,

„la îndemnul său a sosit din Viena în Bucovina cel mai mare bizantinolog austriac, profesorul Dr. Strzygowski, care a scris cele mai elogioase articole și studii despre vechea artă moldovenească pe care le-a scris vreodată un învățat străin” [Țopa, I, 2011: 296].

Îl întâlnea deseori în casa unchiului său Teodor Tarnavski, dar și în beciul lui Simache Geller, de pe strada Templului, unde se mânca românește (vin „românesc”, mititei, pârjoale moldovenești). Aici profesorul le spune, profetic: „Copii, să mai petrecem puțin, căci cerul politic al bătrânei noastre Europe se întunecă rău și în curând se va abate asupra noastră o furtună atât de groznică, încât mulți dintre noi nu vom supraviețui” [Țopa, I, 2011: 297]. Iată, așa spune, printre altele, spiritul bucovinean.

Profesorul moare într-adevăr într-un spital militar din Viena în 1915. Să fie același Rabener care semna în „Apărarea națională” (7 oct. 1906-29 sept. 1908), ziar aflat în „luptă fratricidă”⁹ cu „Poporul independent” al lui Aurel Onciul? Citim într-un loc că „*Apărarea națională* are meritul că a avut un filon literar bun”, găsim-l printre colaboratori, alături de Ion Grămadă, Sever-Beuca Costineanu și alții, și pe C. Corbescu, pseudonimul profesorului Ernest Rabener [Oprea, 2004: 13]. Va fi existând vreo legătură de rudenie între acest profesor și „prima iubire” a lui Ibrăileanu, la Roman [Ibrăileanu, 1978: 258]? N-ar fi bine să recuperăm acele texte?

Dar pledoaria mea pentru profesorul Ernest Rabener nu se oprește aici. Citim într-un loc: „La 19 aprilie 1907, artiștii *Armoniei* prezintă la Teatrul orașenesc actul V din *Ovidiu* de V. Alecsandri (regia prof. Paul Sireteanu) și drama *Năpasta* de I.L. Caragiale (regia prof. Ernest Rabener)” [Niculică, 2009: 115]. De fapt, pe scena teatrului din Cernăuți, peste aproape un an, pe 7 ianuarie 1908, avea să se joace *O noapte furtunoasă*, în regia aceluiași Ernest Rabener. Poate că e mai puțin relevant cine a interpretat rolurile comediei (informațiile se află în sursa folosită), deși „actorii” pot fi o mărturie în favoarea asocierii acestei inițiative teatrale cu ideea națională; dar „Ziarul «Apărarea Națională», din 12 aprilie consemna succesul de public al comediei, biletele epuizându-se cu trei zile înainte de spectacol” [Niculică, 2009: 116]. De altfel, în 1908, pe 9 iunie, în regia aceluiași Ernest Rabener, se juca piesa *Zorile* de Șt.O. Iosif: „dintre studenții artiști se vor afirma viitori oameni de cultură și artă bucovineni” [Niculică, 2009: 127]. Se aflau printre ei și Ion Grămadă, și Aurel Morariu, și Orest Luția, Veronica Țurcan ori Tit Tarnavski [Niculică, 2009: 127]. De fapt, *Armonia* era secția teatrală a Societății studențești *Junimea*, al cărei țel, cum preciza C. Loghin, era „întreținerea românismului în Bucovina – provincie austriacă –, până la realipirea ei la vechea Moldovă” [Niculică, 2009: 125]. „Societatea muzicală *Armonia* a activat până în preajma primului război mondial, făcându-se purtătoarea mesajului unirii românilor prin cultură” [Niculică, 2009: 116].

Astfel, revenim pentru a întreba: Unde să căutăm identitatea? Cum poți fi corect – și ce înseamnă a fi corect – în acest mozaic plin de fapte contradictorii, de acuze și justificări? Care este finalitatea – dincolo de fascinația pură – a unei astfel de recuperări? Putem recupera cu adevărat un timp sau mai degrabă riscăm să-l încărcăm cu propriile intenții, pentru a găsi o soluție prezentului nostru precar?

⁹ Citim: „ziar al Partidului Național, care se îndârjește într-o luptă fratricidă cu cei de la partidul lui Aurel Onciul – Poporul independent, ajunsă la apogeu în campania alegerilor din 1907. Atunci s-a desfășurat cea mai dezgustătoare campanie electorală cu invective și acuzații de tot soiul. „Se duce cea mai sfâșietoare și dezgustătoare campanie electorală. Se face cea mai deșănțată agitație, se aruncă cele mai grele și ireverențioase cuvinte, se poartă cel mai violent limbaj, se tipăresc ele mai murdare tablouri, se descoperă cele mai intime păcate familiale.” [Loghin, 1996: 270]. Limbaj folosit și de alte gazete într-o situație ori alta.” [Oprea, 2004: 13]

BIBLIOGRAFIE

- Bocancea, Nacu, 2018: Mihai Bocancea, Ionuț Mihai Nacu, *Eusebie Popovici, primar și profesor al Sucevei, participant activ la Unirea Bucovinei cu România*, în „Crai Nou”, 20 martie 2018, consultat în 29 august 2018, disponibil la adresa: <https://www.crainou.ro/2018/03/20/eusebie-popovici-primar-si-profesor-al-sucevei-participant-activ-la-unirea-bucovinei-cu-romania/>
- Călinescu, Vianu, 2005: Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, Iași, Polirom, 600 p.
- Gherman, 2018: Marin Gherman, *Revista „Glasul Bucovinei” din Cernăuți demonstrează că renumita familie bucovineană Mandicescchi are origini românești (autor - istoricul V. Acatrini)*, consultat pe 20 august 2018, disponibil la adresa: <http://bucpress.eu/cultura/revista-„glasul-bucovinei”-din-cernauti-7226>
- Grămadă, 2002: Ion Grămadă, *Carte sângelui*, Suceava, Grupul editorial Crai Nou, Mușatinii, Bucovina viitoare, f.a., 402 p.
- Ibrăileanu, 1978: Garabet Ibrăileanu, *Amintiri din copilărie și adolescență*, în *Opere*, VI, ed. Rodica Rotaru și Al. Piru, București, Edit. Minerva, p. 258.
- Loghin, 1996: Const. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina 1775-1918*, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, p. 270.
- Mareș, 2010: Radu Mareș, *Când ne vom întoarce*, Cluj Napoca, Editura Limes, 464 p.
- Niculică, 2009: Alis Niculică, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei: teatrul și muzica (1775-1940)*, București, Casa Editorială Floare Albastră, 344 p.
- Oprea, 2004: Ioan N. Oprea, *Bucovina în presa vremii. Cernăuți 1811-2004*, Iași, Editura Product, p. 13, consultat pe 12 august 2018, disponibil la adresa: <https://www.scribd.com/doc/269962/Presa-din-Cernauti>
- Papuc, 2012: Liviu Papuc, *Un apostol al românismului: Eusebie Popovici*, în „Crai Nou”, 8 dec. 2012 (consultat în 20 august 2018, diponibil la adresa: <https://www.crainou.ro/2012/12/08/un-apostol-al-romanismului-eusebie-popovici/>).
- Popovici: Traian Popovici, *Spovedania*, consultat la 10 august 2018, disponibil la adresa: <https://oanapopablog.files.wordpress.com/2013/10/spovedania-traian-popovici1.pdf>
- Sbiera, 1899: I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți.
- Slușanschi, 2011: Emilian Slușanschi, *Articole, amintiri, mărturii*, Ediție îngrijită și Notă biografică de Liviu Papuc, Cu un studiu introductiv de Ion Agrigoroaiei, Iași, Tipo Moldova, 346 p.
- Țopa, I, 2011: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor*, vol. I, București, Editura Tracus Arte, 396 p.
- Țopa, II, 2011: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor*, vol. II, București, Editura Tracus Arte, 256 p.
- Țopa, III, 2014: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor*, vol. III, București, Editura Tracus Arte, 346 p.